

שעור יב: תפילת היחיד והציבור**ברכות ל"א – ב**

בשעור הקודם, על תפילות הקבע, התברר שישנם שני ממדים בתפילה, תפילה של רחמים, ותפילה שכנגד קרבנות. בתפילת מוסף קיים רק ממד של "כנגד קרבנות", שכן היא מכוונת כנגד קרבן המוסף של שבת ומועד. בשל היותה מכוונת כנגד קרבן ציבור מובהק, היא נחשבת לתפילה שעיקר תקנתה נועד לתפילה בציבור. העיסוק בתפילת מוסף מהווה הזדמנות לעסוק בנושא תפילות הציבור ושליח-הציבור והיחס ביניהן לבין תפילת היחיד. ולהשלים את הדיון ביחס שבין "תפילת רחמים" ל"תפילת קרבנות".

עיקרי השעור

- א. **חבר עיר:** תפילת מוסף זכתה למושג מיוחד: תפילה בחבר עיר, זו דרגה שמעל תפילה בציבור, והיא מבטאת את העובדה שתפילת מוסף במקורה נחשבה לטקס ציבורי המקביל להקרבת המוספים בבית המקדש.
- ב. **תפילת מוסף ביחידות:** כנגד שיטת התנאים הסוברת שתפילת מוסף צריכה להתקיים בחבר עיר, ולכל הפחות בציבור – במקום שבו יש ציבור, יש הסוברים שגם במקום שיש ציבור וחבר עיר, אין מניעה ליחידים להתפלל מוסף.
- ג. **תפילה בבית המדרש:** לצד שיטות התנאים הסוברות שיש מקום לתפילת מוסף גם ביחידות, מוזכרת שוב בסוגיה גם דעת האמוראים הגורסת שיש להעדיף תפילה ביחידות בבית המדרש על פני תפילה בצבור, ואפילו זו תפילת מוסף.
- ד. **תקיעת שופר בין יחידים לציבור:** בתקיעת שופר מתרחש תהליך דומה לזה שבתפילה. מוצאה מן הטקס הציבורי במקדש, ואחרי החורבן, החליפה תקיעת בית הכנסת, ואף תקיעת היחידים, את מצות המקדש. כך נוצרה שניות בתקיעת שופר וברכות המוסף המעטרות אותה: בין טקס ציבורי בהנהגת שליח הציבור לבין חובת היחידים.
- ה. **חזרת הש"ץ:** מחלוקת התנאים בדבר ערכה וחשיבותה של חזרת הש"ץ בצד תפילת היחידים בלחש, משקפת את הדואליות שבמצות התפילה, בין עבודת הלב של היחיד לבין טקס הקרבנות של העדה.
- ו. **שני דגמי תפילות:** סיכום שני השעורים האחרונים, מצביע על ההיבטים השונים של הדיאלקטיקה בין תפילה שהיא עבודה שבלב, תקנת אבות, רחמים ותחנונים, לבין תפילה שהיא כנגד קרבנות, עבודת הקודש והמקדש, קבע ומשמעת. הדיאלקטיקה הזאת חיה וקיימת ולא נועדה להכרעה כלל, כיון ששני צדדיהם הם דברי א-להים חיים. האחריות של היחיד ושל הקהילה, של המחנכים ושל ראשי הקהל, היא לגבש דפוסים שבהם יבואו באופן הגון והולם לידי ביטוי שני המרכיבים הכל-כך מנגדים זה לזה.

א. בחבר עיר

רבי אלעזר בן עזריה אומר: אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר. וחכמים אומרים בחבר עיר ושלא בחבר עיר. רבי יהודה אומר משמו כל מקום שיש חבר עיר היחיד פטור מתפלת המוספין.

ברכות ד' משנה ד'

המשנה הדנה בתפילת מוסף משתמשת במונח ייחודי: "חבר עיר". לא ברור, אם זה כינוי למקום או לקבוצת אנשים. מדברי רבי יהודה המנגיד בין תפילה בחבר עיר לבין תפילת היחיד, משמע שחבר עיר הם רבים, אולם לא ברור מדוע נצרכו לביטוי המיוחד ומה משמעו, במה הוא שונה מתפילת הציבור.

יש במשנה שלש דעות. רבי אלעזר בן עזריה סובר שתפילת המוספין יכולה להתקיים רק בחבר עיר. משמע שהיחיד בודאי אינו יכול להתפלל אותה. לדעת חכמים, אפשר להתפלל מוסף גם בלא

חבר עיר, משמע, שגם יחיד יכול להתפלל אותה. ואילו דעת רבי יהודה היא שכשיש חבר עיר אין מקום לתפילת היחיד, וכשאין חבר עיר, אז היחיד חייב בתפילת מוספים. תנא קמא סבור שאי אפשר להתפלל מוסף ביחידות כלל, ואילו רבי יהודה סבור שאם אין חבר עיר יכול היחיד להתפלל ביחידות. רש"י¹ מבהיר שלדעת רבי יהודה, יחיד שגר בעיר שבה מתפללים מוסף בחבר עיר, פטור מתפילת מוסף.²

המושג "חבר עיר" שונה מ"עשרה" או "מנין". הוא מכוון להתקבצות כללית של כל בני העיר, ולא לצירוף סתמי של עשרה למנין.³ יש הבדל מהותי בין הדרישה ל"חבר עיר" לבין הדרישה לתפילה בצבור.

מנין עשרה הוא מקום להשראת שכינה הנלמד מן הפסוק "א-להים נצב בעדת א-ל", והגדרת "עדה" היא עשרה מישראל. הצורך ב"חבר עיר" אינו נובע מן הצורך במנין עשרה להשראת שכינה, אלא מהתקבצות כל בני העיר למעמד של תפילת המוספים, שהוא קרבן ציבור.⁴ חילוק מעשי בין שתי ההגדרות הוא שבעיר אחת יכולים להתקיים כמה וכמה מניינים של עשרה, אבל יש בה רק "חבר עיר" אחד.⁵

עם זאת, יש ראשונים שפירשו שדי במנין עשרה לצאת ידי חובת "חבר עיר". רבינו יונה מזהה את חבר עיר עם תפילה בצבור:⁶ יתכן שעם העלמו של התפקיד והמוסד "חבר עיר" מהנהגת הציבור והקהילה, החליפו הראשונים את הדרישה הייחודית ל"חבר עיר" בדרישה שכיחה יותר – מנין ותפילה בציבור.

ב. תפילת מוסף ביחידות

בהמשך הסוגיה מובאות שתי דעות לפסיקת ההלכה בסוגיה. יש אומרים: הלכה כרבי יהודה שאמר משום רבי אלעזר בן עזריה, ויש אומרים אין הלכה כמותו. הפוסקים פסקו כדעה השניה, שהלכה כחכמים, וכן נפסק בשלחן ערוך שכל יחיד חייב להתפלל תפלת המוספין בין אם יש צבור בעיר או לא.⁷ הבית-יוסף וכן הרמ"א בהגהת שלחן ערוך מורים, בעקבות בעל שבלי-הלקט, שהביא דברי הר"ד, יש לנהוג במוסף כבשאר התפילות, שהציבור מתפללים תחילה בלחש, ולאחר מכן חוזר הש"ץ על התפילה.

אלא בחבר עיר דס"ל דכין שאין בה אלא שבח שאין בה תחנונים כמו ב"ח וגם אין אנו מתפללים אותה כנגד תפלת תחנונים של חול כמו שאנו מתפללים תפלת יוצר או תפלת מנחה די בשהצבור בלבד יתפללו אותה.

רבינו יונה על הרי"ף ברכות כ ע"ב מדפי הרי"ף

כתב שבלי הלקט (סי' מה) בשם ה"ר [ישעיה] אין טוב לעשות כמו שנהגו בהרבה מקומות להתפלל שליח צבור תפלת המוספין בקול רם והציבור אומרים עמו בלחש על כל דיבור ודיבור (וענין) [ועונין] קדושה, אלא צריכין להתפלל אותה ביחיד תחלה ככל התפלות ואחר כך יאמר אותה שליח צבור בקול רם עכ"ל.

בית יוסף אורח חיים סימן רפו

¹ בד"ה רבי יהודה, ל' ע"א.

² פירושו של רש"י אינו מוכרח במשנה, ראו בפירוש "תפארת ישראל" למשנה, ובדיון הארוך של בן המחבר שם.

³ הרמב"ם בפירוש המשנה מפרש "חכם המדינה" (בתרגום הר"י קאפח: "חכם של עיר"). "והוא כינוי לתפילת הציבור לפי שמתקבצים אצל חכם שבהם. הריטב"א (ראש השנה לד ב) מפרש "בחבר עיר" בצבור, ומפנה למגילה כו ב', שם פירושו של חבר עיר הוא "חבר הממונה על כל דבר מצוה המוטל על הציבור". הריטב"א קובע שהוא "מן הלשונות שבתלמוד שענינם מתחלף". השו"ת תוספתא פאה ד טז, מגילה ג כט, (בבלי מגילה כו ב) בבא בתרא ו יג (בבלי חולין צד א). ועי' באנצ. תלמודית ערך חבר עיר (כרך יב, טור תקלב) שהביאו את שני הפירושים.

⁴ לשון האור-זרוע בשם ר"ח: "חבר עיר, פירוש: מקום שמחברין בני העיר ומתפללין". (אור זרוע הלכות תפילה סימן פט).

⁵ כעין זה מבואר בפני יהושע, ברכות ל' א'. ד"ה במשנה ראב"ע אומר.

⁶ דבריו הובאו גם בפירוש התוס' יום טוב למשנה.

⁷ שלחן ערוך אורח חיים רפו ב.

המנהג שהר"ד מזכיר אך שולל אותו,⁸ שנהגו להתפלל מוסף בציבור מבלי להקדים בתפילת לחש של יחידים, משמר את דעת רבי אלעזר בן עזריה, שתפילת המוספים צריכה להאמר בחבר עיר ולא ביחיד, והרי זו דוגמה אופיינית. לכך שדעה דחוויה בהלכה אינה נעלמת לגמרי, ומוצאת לה נתיבים להופיע בעולם.⁹

ג. תפילה בבית המדרש

רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא, לא הוו מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוו גרסי. ברכות ל ע"ב

אחרי הדיון על פסק ההלכה בתפילת המוסף בחבר עיר, מביאה הגמרא מאמר בזכות התפילה שלא בחבר עיר, אלא ביחידות, בבית המדרש. מימרא זו כבר הובאה בגמרא לעיל, בסוגית בית הכנסת ובית המדרש,¹⁰ וצריך ביאור, מדוע שבו והביאוהו כאן. הרא"ש פירש שמימרא זו הובאה כאן כדי להשמיענו שאפילו תפילת המוספין היו מתפללים ביחיד כדעת רבנן.¹¹ מובן מכך, שתפילות אחרות, שלכולי עלמא מתפללים אותם גם ביחיד, קל וחומר שיש להעדיף להתפלל אותן בבית המדרש, אפילו ביחידות.

הראשונים נחלקו כיצד לפרש את המימרא הזאת. דעת הרמב"ם היא שרב אמי ורב אסי התפללו במנין,

בית המדרש גדול מבית הכנסת, וחכמים גדולים אף על פי שהיו להם בעירם בתי כנסיות הרבה לא היו מתפללין אלא במקום שהיו עוסקין שם בתורה והוא שיתפלל שם תפלת הציבור.

רמב"ם הלכות תפילה פרק ח הלכה ג

בית המדרש קבוע קדוש יותר מבהכ"נ, ומצוה להתפלל בו יותר מבית הכנסת, והוא שיתפלל בו.

הגה:

ו"א דאפילו בלא י' עדיף להתפלל בבית המדרש הקבוע לו. ודוקא מי שתורתו אומנתו ואינו מתבטל בלאו הכי (הרי"י פ"ק דברכות). ואפילו הכי לא ירגיל עצמו לעשות כן, שלא ילמדו עמי הארץ ממנו ויתבטלו מב"ה (תשובת הרא"ש כלל ד' והטור)...

שולחן ערוך אורח חיים סימן צ סעיף יח

וחידושם הוא רק שיש עדיפות לבית המדרש על פני בית הכנסת. כך פסק גם השלחן-ערך, אבל הרמ"א הביא את דעת בעלי התוספות, שיש להעדיף את בית המדרש, אפילו אם מתפלל ביחידות, על פני בית הכנסת.

מדברי הר"י המובאים בהגהת הרמ"א, משמע שהסיבה להתפלל בבית המדרש היא כדי לא להתבטל מלימודו. שכן הוא מורה למי שמתבטל בלאו הכי שיתפלל בבית הכנסת. אבל מדברי הרא"ש והרמב"ם משמע שהסיבה להעדפת בית המדרש היא מפני קדושתו היתירה על קדושת בית הכנסת. וכן מפורש בלשון המחבר בשלחן-ערך.

אפשר לפרש בין הדעות ולומר שאם בית הכנסת מהוה גם מקום לימוד ובכך הוא נעשה בית מדרש, אזי באמת אין עדיפות לבית המדרש שבו אדם לומד, והסיבה העיקרית שלא לילך לבית הכנסת היא כדי לא לבזבז זמן לימוד.¹² אבל אם בית הכנסת אינו בית מדרש כלל, אזי ההצדקה לתפילה בבית המדרש גדלה, בשל קדושתו היתירה.¹³

ד. תקיעת שופר בין יחידים לציבור

מקום נוסף בו נזכר המושג "חבר עיר" בהקשר של הציבור המתכנס בבית הכנסת, הוא בדיני שופר של ראש השנה.¹⁴ במסכת ראש השנה מתקיים דיון על מיקומן של התקיעות בסדר הברכות. כדי להוסיף ולברר עוד את היחס בין תפילת היחיד והציבור בתפילת מוסף ובשאר התפילות, יש צורך לעיין בסוגיות ראש השנה הנוגעות לענייננו. תחילת הדיון היא במשנה בה נחלקו רבן גמליאל וחכמים בשאלת היחס בין חיובו של הש"ץ לחיובו של הציבור. יש לבאר תחילה את הכפילות הזאת ביחס לשופר, ולאחר מכן נשוב לדון בה ביחס לברכות תפילת המוסף של ראש השנה, וחזרת הש"ץ בשאר תפילות השנה.

...כשם ששליח צבור חייב כך כל יחיד ויחיד חייב. רבן גמליאל אומר שליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן: ראש השנה ד משנה ט

⁸ פסקי רי"ד ברכות ל. ד"ה מתני'.

⁹ וכן הוא מנהג התימנים במוסף של ראש השנה, שאינם מתפללים בלחש כלל.

¹⁰ ע"י שעור ג' בענין בית הכנסת.

¹¹ ברכות פרק ד' סימן כא. וכן מפורש בראב"ה, ח"א סי' פה.

¹² ולאידך גיסא, אם בית המדרש הוא גם מקום קבוע לרבים ללימוד תורה עדיף לכולי-עלמא להתפלל בו בעשרה ואין צורך לילך לבית הכנסת. (משנה ברורה צ' נה)

¹³ ע"י בכסף-משנה, פרק ח' מהלכות תפילה הלכה ג'. וע"י בשו"ת הרא"ש כלל ד' סימן י"א. הוא המקור להסתייגות של הרמ"א. מאידך גיסא, ע"י במשנ"ב ס"ק נו שכתב על פי הגר"א, שמי שתורתו אומנתו, אפילו לדעת הרמב"ם והשו"ע אינו צריך להבטל מלימודו ויכול להתפלל ביחידות במקום לימודו, וכן מי שמלמד תלמידים אינו צריך לילך לבית הכנסת.

¹⁴ ראש השנה לד ע"ב.

במצות שופר של ראש השנה, כמו בנטילת לולב ובמצות ערבה, ישנה כפילות דומה לזו שראינו בתפילת מוסף. מצד אחד, שופר, לולב וערבה הן מצוות של מקדש. מצד שני, הן מצוות המוטלות גם על היחידים. שופר של ראש השנה במקדש הוא חלק מחובת הצבור, של קרבנות החג, ואילו שופר של ראש השנה בגבולין הוא מצות עשה פרטית החלה על כל אחד מן היחידים.¹⁵

ביטוי מובהק לשניות בין המצוה שבמקדש למצוה בגבולין נמצא בתיאור המשנה את השופר הכשר ודרך התקיעה בו. משניות הפרק, מלבד משנה ג', מתייחסות לשופר של גבולין. לפי משנה ב' ו-ו', כמעט כל שופר כשר לתקיעה. כמעט כל מיני בעלי החיים כשרים, גם אם נסדק ודבקו, כל עוד קולו נשמע כיאות הוא ראוי לתקיעה. משנה ז' מתארת את מקום התקיעה. המקום הרגיל הוא בית הכנסת, אך אפשר גם לתקוע לתוך בור או דות – מן הסתם בעת שצריך להסתיר את התקיעה מאויב וצר.

אזכור שונה לחלוטין שוררת במשנה ג', משנה זו מתארת את מצות שופר של ראש השנה במקדש.¹⁶ המעמד שונה, השופר שונה, הכל לבוש הדר, כיאות לבית המקדש. זהו מעמד של תרועת מלך. שלא כגבולין, במקדש תוקעים בשופר מצופה זהב, ובשל יעל, שהוא בעל חיים מיוחד, "הרים הגבוהים ליעלים", ולא בכל בהמה פשוטה וביתית. לא בכפופות, אלא בפשיטות וזקיפות הראויה להיכל המלך, ובלווי תרועת החצוצרות.¹⁷

משחרב בית המקדש, אמור בית הכנסת למלא גם את מקומו.

אף סדר התקיעה בגבולין הפך להיות טקס ציבורי, במקום התקיעה שבמקדש. רבן יוחנן בן זכאי קבע, שאחרי החורבן יתקעו בשבת גם ביבנה, ואולי גם בשאר מקומות שיש בהם בית דין, כפי שהיה בזמן הבית בירושלים בלבד. היו שסברו לקיים גם את שאר מנהגי המקדש בתקיעות בגבולין, אך דעה זו נדחתה.¹⁸ אין מקום לחצוצרות וזהב מחוץ למקדש. אבל עדיין - החיוב לתקוע תקיעה דומה לזו שבמקדש קיים ועומד.¹⁹ לפיכך מובן מדוע נתקנה תקיעת שופר בבית הכנסת, בציבור ובתפילת מוסף. שהרי היא קשורה עם עבודת המקדש המיוחדת של ראש השנה – "יום תרועה", ומקומה בצד עבודת הקרבנות המיוחדת של היום - המוסף. אמנם, קיימת גם מצות תקיעה על היחידים, וזו, היה ראוי לה שתתקיים מייד בשחרית, כמו נטילת לולב בסוכות וקריאת ההלל ברגלים שמקומן מייד אחרי תפילת שחרית. זו הסיבה שבגללה נתקבעה כפילות של תקיעות. תחילה, תקיעות דמיושב, הסמוכות לשחרית, כדי לקיים את חובת היחידים, ואחריהן, תקיעות דמעומד, בתוך תפילת המוסף, לקיים חובת התרועה של הציבור, זכר למקדש. תקיעות אלה נסדרו על סדר תפילת המוסף, עם סדר ברכות מיוחד שמתאים להן: מלכויות, זכרונות, ושופרות.²⁰

משנה ראש השנה פרק ג

משנה ב: כל השופרות כשרין חוץ משל פרה מפני שהוא קרן אמר רבי יוסי והלא כל השופרות נקראו קרן שנאמר במשך בקרן היובל:

משנה ג: שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ושתי חצוצרות מן הצדדין שופר מאריך וחצוצרות מקצרות שמצות היום בשופר:

משנה ו: שופר שנסדק ודבקו פסול דבק שברי שופרות פסול ניקב וסתמו אם מעכב את התקיעה פסול ואם לאו כשר.

משנה ז: התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטם אם קול שופר שמע יצא ואם קול הברה שמע לא יצא. וכן מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא...

¹⁵ ראו ראש השנה פרק ד משנה א' ובסוגיית הגמרא, על ההבדל בין גבולין למקדש בשבת. ותקנת רבן יוחנן בן זכאי לתקוע גם מחוץ למקדש בשבת, במקום הועד. ובמקביל, במשנה ג', תקנתו בענין נטילת לולב בגבולין כל שבעה אחרי החורבן.

¹⁶ כמבואר בפירושו הרע"ב למשנה זו.

¹⁷ בגמרא ראש השנה כ"ז ע"א הוצגו הסתירות בין משנה זו למשניות האחרות, התירוץ שמכחין בין גבולין למקדש מופיע בין שאר החילוקים של הגמרא.

¹⁸ רב פפא בר שמואל בגמרא שם.

¹⁹ יש מחלוקת ראשונים, אם צריך לברך "לתקוע" או "לשמוע". ונראה שאפשר גם את המחלוקת הזאת לתלות בשאלה האמורה. בשופר של מקדש, המצוה היא "לתקוע", שהרי ודאי שאין חיוב על כל אחד מן היחידים לשמוע את השופר שבירושלים. אלא צריך שתיעשה התקיעה. לעומת זאת, בשופר שבגבולין, המצוה הפרטית החלה על כל יחיד ויחיד, יש חיוב על כל אחד "לשמוע קול שופר". משחרב הבית, ותקיעת השופר בבית הכנסת מכילה את שני החיובים, עולה השאלה איך לברך. לשמוע - כנגד חובת היחידים, או לתקוע - כנגד חובת הציבור.

²⁰ הטעם של הגמרא לכפל התקיעות, שנועדו לערבב את השטן (ראש השנה טז א), הוא הסבר אגדי, שנועד להסביר בדיעבד את המנהג הקיים. להציע משמעות רוחנית וכוונות רצויות בתקיעות המקדימות, השונה מן הכוונה של התקיעות העיקריות שעל סדר הברכות. דברינו מסבירים את מקורו וטעם התקנה הראשוני. ועי' בחידושי הר"ן שם, שהסביר שלערבב את השטן מוכנו להכניע את היצר, ואף האריך לדון בשאלה האם כוונת הגמרא לתקיעות דמיושב או דמעומד. בבית יוסף הביא דבריו והרחיב עוד על פי הרוקח והזהור. טעם אחר מובא בגמרא לכך שסדר התקיעות והברכות נדחה למוסף, בשל גזירות של שעת השמד. (ראש השנה לב ב). ואף זה טעם שבדיעבד למנהג הקיים, ואילו זו היתה הסיבה היחידה מן הראוי היה להחזיר את התקיעות לשחרית אחרי ביטול הגזירות. (עי' בית יוסף סימן תקפ"ה שדן בטעם זה ובהבדל בהסברתו בין הבבלי לבין הירושלמי, ועי' גם בב"ח שם, ד"ה אמר ר' יצחק).

ה. חזרת הש"ץ

הכפילות בתקיעות, דומה לכפל התפילות - תפילת היחיד ותפילת הציבור. והיא קשורה גם לכפילות שבין תפילת היחיד ותפילת הש"ץ. משום כך, חיברה המשנה במסכת ראש השנה ובעקבותיה סוגית הגמרא, לעיסוק בתקיעת השופר וברכותיה, דיון מקיף ביחס שבין תפילת היחידים בלחש לבין תפילת הש"ץ.²¹ נשוב עתה לדון במחלוקת התנאים אודות היחס בין תפילת הש"ץ לבין תפילת היחידים. במשנה נראה, שחכמים ורבן גמליאל נחלקו אם גם היחיד חייב בתפילה במקום שיש תפילה של ש"ץ והוא משתתף בה, ועונה לברכותיו. מדברי חכמים נראה שהם מחייבים את התפילה הכפולה – גם ליחידים וגם לש"ץ. ואילו מדברי רבן גמליאל שאין צורך בתפילת היחיד. מן הדיון בגמרא נראה, שגם רבן גמליאל מודה בצורך בתפילת יחיד. השאלה על שני הצדדים היא מדוע נחוצה הכפילות. הברייתא שבגמרא, מציעה נימוק לכל צד: לדברי רבן גמליאל, עיקרה של תפילה היא תפילת הש"ץ. היא תפילת הציבור, הפוטרת גם את היחידים. תפילת היחידים בלחש, מיועדת רק כדי לפנות זמן כדי שהש"ץ יסדיר את תפילתו. חכמים אומרים, שעיקר התפילה היא תפילתם של היחידים, ואילו חזרת הש"ץ, מיועדת להוציא רק את מי שאינו בקי.

תניא, אמרו לו לרבן גמליאל: לדברך, למה צבור מתפללין? אמר להם: כדי להסדיר שליח צבור תפילתו. אמר להם רבן גמליאל: לדברכם, למה שליח צבור יורד לפני התיבה? אמרו לו: כדי להוציא את שאינו בקי. אמר להם: כשם שמוציא את שאינו בקי - כך מוציא את הבקי.

ראש השנה לר' עמוד ב

טעמיהם של שני הצדדים נראים תמוהים מאד.

לפי רבן גמליאל, מדוע לא יכול הש"ץ להסדיר תפילתו קודם להתכנסות בבית הכנסת? ועוד, בזמנו שאין עוד צורך בכך כלל, כשיש מחזורים וסידורי תפילה ביד כל אחד, ואין הש"ץ צריך להסדיר דבר, מה טעם הצריכו את כל היחידים להתפלל לשם כך? ובכלל, יכלו להציע ליחידים תעסוקה אחרת בזמן שהש"ץ מתכונן, כגון, שיעסקו בלימוד תורה!

וגם דברי חכמים מתמיהים. מדוע לא התקינו תפילת ש"ץ רק בשביל אותם שאינם בקיאים? ועוד, כיום, שהכל בקיאים, מה טעם משמרים את המנהג הזה? אמנם ידוע, שיש כלל שבתקנות חכמים שגם אם בטל הטעם אין בטלה התקנה, אבל זה רק מפני שאנו אומרים שלא תמיד ידועים לנו כל טעמי התקנה. אך במקום שאין כלל טעם לקיומה של תקנה, היא עשויה להתבטל. אכן, היו מקומות ומצבים שבהם ויתרו על הכפילות הזאת, אם גם בדיעבד.²²

על כרחנו צריך לומר, שאין להבין את המחלוקת כפשוטה, כאילו אין כאן אלא תפילה אחת בעלת חשיבות, והאחרת אינה אלא תקנה דחוקה. גם רבן גמליאל וגם חכמים מודים בקיומה של חובה מהותית לקיומן של שתי התפילות, ואין הם חולקים אלא על פרטים מעשיים בודדים, כפי שמבואר בסוגיית הגמרא. בברייתא העומדת ביסוד הסוגיה, הם מייצגים שתי עמדות מהותיות ביחס לגורם המרכזי בחשיבותו בתפילה. רבן גמליאל מייצג את חשיבות תפילת הש"ץ - בחינת שליח הציבור, וחכמים מייצגים את חשיבות תפילת היחידים. זו מחלוקת דומה למחלוקת רבי יוסי בן חנינא ורבי יהושע בן לוי בשאלת אבות תקנום ונגד תמידים תקנום. תפילת היחידים משמרת את המימד של אבות תקנום. תפילת הש"ץ, היא כנגד הקרבנות, ולכן שליח אחד מוציא את הרבים ידי חובתן.

דבר זה מתבאר ממשנת תפילת המוספים. תפילת מוסף, שלדעת הכל היא תפילת קרבנות ואין בה מימד של תפילת אבות, נועדה, לדעת רבי אלעזר בן עזריה, להאמר דווקא בחבר עיר. למרות שאין הלכה כמותו, מוכח מסיפורי האמוראים בגמרא שהיו מדקדקים להתפלל מוסף בציבור - בחבר עיר, ככל שנתאפשר להם.²³ רבן גמליאל סבור שגם בשאר התפילות עיקר הדין כך הוא, כיון שתפילות כנגד תמידים תקנום, הרי שמעיקר הדין עליהן להתקיים במנין וביבור. לעומת זאת, מי שמדגיש את הממד של "אבות תקנום", דהיינו, שהתפילה הראשונית והבסיסית היא תפילת היחידים, סבור כך גם ביחס לתפילות הקבע של הציבור בבית הכנסת.

בברייתא שלפנינו במסכת ראש השנה, לא מוצע ההסבר המלא למחלוקת התנאים, אלא רק ויכוח בסגנון: "לדברך" ו"לדברכם". רבן גמליאל נדרש להציע טעם לתפילת היחידים, על פי שיטת הקרבנות, וחכמים נדרשים להציע טעם לפי שיטת האבות, לתפילת הש"ץ. למעשה, שני הצדדים יכולים להסכים, שכפל התפילות מייצג את כפל השרשים של התפילה. תפילת היחידים מייצגת את "כנגד אבות" - תפילת רחמים, ותפילת הש"ץ מייצגת את "כנגד תמידים" - תפילת פולחן - עבודה. בברייתא לא באו אלא להסביר איך יש קיום לכל אחת מן התפילות גם אליבא דהטעם השני. גם לתפילת הש"ץ יש משמעות לפי "כנגד אבות". ההסבר הוא שהש"ץ,

²¹ וכן הוא גם בירושלמי בברכות, בסוגית המוסף.

²² ידועה ביותר תקנת הרמב"ם, בשו"ת הרמב"ם סי' רנ"ו, שיש מן התימנים הנוהגים כמותה עד היום. ודנו בה הרבה, וראה מקורות נוספים אצל מהדירי שו"ת הרמב"ם שם. ואכמ"ל.

²³ בבלי ברכות, ל' ע"א - ע"ב.

מלבד העובדה שהוא הכהן המקריב את תפילת הציבור, גם מוציא את היחידים שאינם בקיאים ידי תפילת "לפני ה' ישפוך שיחו". כיון שאין להם פה לשפוך שיח, עושה זאת הש"ץ עבורם. מאידך גיסא, מוסבר כיצד תפילת הלחש של היחידים שייכת לענין של "כנגד תמידים" - בזמן הזה מתכונן הש"ץ לעבודתו, עבודת שליחות הציבור, והציבור דומה לאנשי המעמד, שמלווים את הכהנים בעבודתם בשליחות כלל ישראל.

יש ראיות פשוטות לכך שאי אפשר לומר שחכמים סברו שאין כל ערך בתפילת הש"ץ אלא רק להוציא את שאינם בקיאים, ואי אפשר לומר שרוב גמליאל סבר שאין ערך לתפילת היחידים אלא כדי ליתן שהות לש"ץ להסדיר תפילתו.

בהמשך הסוגיה מתבאר, שאין בכלל מחלוקת שיש חובה על היחידים להתפלל בכל יום שלש תפילות בלא הש"ץ, ויש הסכמה שש"ץ מוציא בניסיונות מסוימות יחידים, גם אליבא דחכמים.

חזרת הש"ץ כוללת, גם אליבא דחכמים, מרכיבים שאינם תלויים בכלל בבעיית הבקיאיות, ואי אפשר להסביר אותם אם זו הסיבה הבלעדית. קדושה, מודים דרבנן וברכת כהנים, מופיעות בחזרת הש"ץ כי הן ענין של צבור, ויש להן קיום עצמאי ומהותי בתפילת הציבור, שהיה חייב למצוא את מקומו גם אם לא היו בעולם בכלל מתפללים שאינם בקיאים.²⁴

ו. שני דגמי תפילות

בשעור הנוכחי ובשעור הקודם הצבענו על אחדים מתוך עשרות פרטים, שבהם בא לידי ביטוי המתח שבין תפילה בבחינת "אבות תקנום" לתפילה בבחינת "כנגד קרבנות", שהוצג בסוגייה של מסכת ברכות. מתח זה לא הוכרע, כיון ששני המרכיבים שולבו בסדר התפילה הקבוע, והוא מתקיים בכל תפילה. נמנה לסיכום את הבעיות שהוזכרו:

א. קביעות הזמן בתפילת ה"קרבנות" לעומת החופש היחסי בתפילת ה"אבות".
 ב. תפיסת ה"קרבנות", מחייבת, יחד עם קביעות הזמן, גם קביעות אחרות: בתפילת הציבור, יש מקום קבוע - בית הכנסת, קהל מסודר - מנין, המחייב הערכות מראש של זמן ומקום שבו מתכנס הקהל. נוסח קבוע. ושליח ציבור. תפילת האבות איננה מצריכה מנין וקהל, שליח ציבור ומקום קבוע, ומעל לכל, מלכתחילה לא היה גם צורך לנוסח קבוע.
 ג. מבחינת התודעה התכנית, תפילת האבות היא "רחמי" - רחמים ותחנונים לפני הקב"ה. ותפילת ה"קרבנות" היא "עבודה" - קיום מצות הקרבת התמיד.

נוכחותו של הש"ץ בתפילה, מתאימה מאד לתפילת ציבור. הש"ץ, כשמו כן הוא, נשלח על ידי הציבור לייצג בתפילה. לא כן בתפילת היחיד, אין בה בכלל מקום למתווך ושליח. הלכה פסוקה היא שאין אדם מוציא ידי חובה בתפילה את חברו הבקי, כי כל אדם צריך לבקש רחמים על עצמו.²⁵

המתח בין שני הרכיבים הללו קיים מאז שנתקנה תפילת הציבור ועד היום, ואינו יכול להפתר פתרון הרמוני, מפני השוני המהותי ביניהם. אין זה מתח תיאורטי, אלא הוא בא לידי ביטוי במצוקתו של המתפלל היחיד, שאינו מצליח להשתלב יפה עם הציבור ולמצוא את המקום הפרטי שבו הוא "ישפוך שיחו", ובא לידי ביטוי בשאלות

רבות הנגועות לסדרי תפילה ובתי הכנסת. אישים ותנועות חסידיות רבות ניסו במהלך הדורות למצוא פתרון לבעיית תפילת הקבע בציבור, המקשה על יכולתו של היחיד להגיע בתפילתו למדרגות גבוהות של דבקות והתעלות. זהו הרקע למאמצים של תנועת החסידות, מיסודם של הבעש"ט ותלמידיו, להשתחרר מחובת המקום, הזמן והנוסח הנוקשים, כדי לאפשר יתר כוונה, כלומר: הזדהות, ספונטניות ואינטימיות. אין מדובר כאן ברצון להשתמט מחובה, אלא בצורך אמיתי לתת ביטוי למרכיב מאד חשוב בערך התפילה.

תניא, אמר רבי יהודה: כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הציבור - היה מקצר ועולה, מפני טורח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו - אדם מניחו בזוית זו ומצוא בזוית אחרת, וכל כך למה - מפני כריעות והשתחויות.
 ברכות לא ע"א

²⁴ ראו דיונו של הפרי מגדים, משבצות זהב ס"ק א', לשלחן ערוך אורח חיים קכד א'. ועי' בביאור הלכה אורח חיים קכד א', ד"ה "יכין, שמקשה לפי המגן-אברהם שש"ץ האומר פיוטים אינו מוציא את שאינו בקי כי זה כעין הפסק, מדוע צריך הש"ץ לחזור התפילה? ולפי דרכנו פשוט, שעיקר החזרה אינו להוציא את שאינו בקי אלא לשם תפילת הציבור, ואדרבה, הפיוטים נקבעו לחזרת הש"ץ כי הם מן הדברים השייכים דווקא לתפילת הציבור, כקדושה ומודים." ראו י. בלידשטיין, "שליח ציבור: טיבו, תפקידיו, תולדותיו" בתוך "מקומראן עד קהיר" (מחקרים בתולדות התפילה, בעריכת יוסף תבורי, ירושלים, תשנ"ט) עמ' לט - עג.
²⁵ רמב"ם הלכות תפילה פרק ח' הלכה ט'. מגן אברהם לשלחן ערוך אורח חיים קכד א'.

המתח האישי בין שני סוגי התפילה בא לידי ביטוי בתפילתו של רבי עקיבא. רבי עקיבא, עובד ה' ואוהב ה' דגול, מבחין בין שני סוגי תפילה. תפילתו ביחיד שהיא תפילת "רחמי" גמורה, ותפילתו בציבור, שהיא עבודה מסודרת ומוקפדת, כעבודת הכהנים בבית המקדש.

העובדה שאלו ואלו דברי אלקים חיים, איננה מבטלת את המחלוקת או מצמצמת אותה. אדרבה, דווקא על מחלוקת שהיא לשם שמים נאמר שעתידה להתקיים. כלומר, כאשר מדובר על מוקד מתח אמיתי, שאינו בר הכרעה ופתרון, אזי אין ציפיה להעלמות המחלוקת או להכרעתה. זוהי משימה המוטלת על כל מתפלל ועל כל קהילה - למצוא איזונים נכונים, ולתת ביטוי לכוחות השונים בנפש היחיד ובציבור.

כיום, בגלל התחזקות הצד האישי והפרטי, הרגשי והמיסטי בתרבות הכללית, נשמעים יפה יותר הסברי תפילה הנוגעים לענייניו של הפרט, תפילת אבות. אבל יש לזכור, שלתפילת ציבור, בחינת קרבנות, יש ערך גדול משל עצמו, שיש לחזור ולהדגישו: הערך של העמידה בצוותא לפני ה'. ההתפקדות בזמן ובמקום ובקבוצה קבועה של מייחדי ה'.

אסור גם להעלים קשיים. ברוך, שהתייצבות יום יומית השכם בבוקר, לפני יום עבודה או לימודים, כשקורי השינה עדיין על העיניים, אינה מעודדת לשפוך שיח לפני קונוהו. בעת קטנות שכזאת, חשוב להביא לתודעה את הערך של תפילת הציבור. לא נהיה אלא כעם שבשדות, או כישראל במעמדות המליום את עבודת הכהן הגדול. תפילת שחרית כקרבן תמיד של שחר. כשהכהן העובד הוא הש"ץ.

כמובן, קיימת שאיפה לאחד את שני הצדדים הסותרים. כלומר, לקיים יחודיות והתלהבות של תפילת אבות, בחלק היחידים של תפילת הציבור. וכן, לרתום את היחידיות לטובת הציבור והכלל. אבל, קשה להצליח בכך בבית הכנסת באופן קבוע. צריך לזכור, שלא תמיד רצוי להציב תביעות רחניות גבוהות, שגם גדולי גדולים התקשו בהן, כסטנדרטים המצופים מכלל הציבור. יש להודות, שקשה לקיים אינטימיות של קשר עם הקב"ה, כפי שקיימו יצחק אבינו בשדה, וחנה בעמדה בפתח המשכן, בתוך ציבור המגביל את המתפלל בנוסח, בקצב, ובאווירה הכללית.

לכן ניתנת גם האפשרות להפריד בין הדבקים. לקיים תפילת יחיד נוספת, פרטית. שערי תפילה לא ננעלים, ויש מקום לטפח את התחום של תפילת היחיד, לא בתוספת תפילות עמידה בשל הקשיים שיש בקיומן של תפילות נדבה, אלא בהוספת פרקי תפילה אישיים, באמירת תהלים או בנוסחאות אחרות, לרבות – ואולי בעיקר – בניסוח חפשי של האדם העומד לפני ה' ושופך שיחו.

מן הצד האחר עולה קריאה אל החסידים והמתחסדים, ישנים כחדשים: גם מי שמצליח מאד בתפילת היחיד, צריך לדעת שחז"ל התקינו את החובה לשאת את נטל התמיד בכל יום, ולהתייצב לפני ה' בוקר וערב בבית הכנסת, כדרך שהיו נציגי עם ישראל, הכהנים, עושים בימי הבית. כיום, כל אחד מן המתפללים הוא בבחינת "כהן מעט" כפי שבית הכנסת הוא "מקדש מעט". אין לתת לגיטימציה לפטור מתפילה בציבור ובזמן, בשם הערך ה"חסידי" של תפילת "אבות יסדום". כל עוד לא חזרה העבודה למקומה בבית המקדש בירושלים.²⁶

²⁶ להשלמה ראו מאמרי 'תפילת היחיד והציבור', שנה בשנה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 331-350. ובאתר [דעת](#).

